

De Knecht des HEREN (Jesaja 42-53)

M.J. Paul, G. van den Brink, J.C. Bette (red.), *Bijbelcommentaar Hooglied – Jesaja*. Studiebijbel Oude Testament, deel 9. Veenendaal: Centrum voor Bijbelonderzoek, 2012. Excurs 6, 'De Knecht des HEREN (Jesaja 42-53)', pp. 891-903.

Inleiding

Het boek Handelingen vertelt over een buitenlander die Jes.53 leest en aan Filippus vraagt over wie de profeet het heeft: over zichzelf of over iemand anders. Naar aanleiding van die vraag verkondigt Filippus hem Jezus (Hand.8:26-40). De eeuwen door hebben christenen steeds weer gewezen op dit hoofdstuk uit het boek Jesaja om aan te tonen dat Jezus de Messias is. Deze uitleg is echter niet vanzelfsprekend en de gestelde vraag heeft inmiddels veel verschillende antwoorden opgeleverd. De belangrijkste alternatieven zijn om aan het volk Israël of aan de profeet zelf te denken.

De uitleg heeft alles te maken met de identificatie van de Knecht des HEREN, de Ebed-JHWH, die ongeveer twintig keer genoemd wordt in Jes.42-53.¹

In dit artikel wordt de aanduiding 'knecht' (in algemene zin) en 'Knecht' (voor de Messias) gebruikt, als een ingeburgerde term, terwijl nieuwere vertalingen meestal de aanduiding 'dienaar' hanteren.² Overigens komt deze titel ook bij andere personen in het OT voor.³

De indeling van dit artikel is:

1. De vier Knecht-gedichten
2. De knecht in Jesaja 40-53
3. De oudste joodse uitleg
4. De middeleeuwse joodse uitleg
5. Joods verzet tegen het christendom
6. Is de Knecht de Messias?
7. Onderscheid en verbondenheid
8. Hedendaagse wetenschappelijke opvattingen
9. Jezus als Knecht

1. De vier Knecht-gedichten

In Jes.40-53 staan gedeelten met een hoger poëtische gehalte dan de omringende passages. Sinds bijna een eeuw worden enige van die gedeelten, die een verwijzing naar de Knecht bevatten, onderscheiden als de 'Knechtliedertjes'. Omdat er geen aanwijzing is dat deze poëtische gedeelten ooit gezongen zijn, is het beter ze als gedichten te benoemen. Dit betreft Jes.42:1-9; 49:1-6; 50:4-9; 52:13-53:12.⁴ Deze passages hangen samen met de inhoud erom heen, maar er is toch een wijziging in de atmosfeer. De taal wordt meer verheven. De Knecht

¹ Jes.41:8,9; 42:1,19(2x); 43:10; 44:1,2,21(2x),26; 45:4; 48:20; 49:3,5,6,7; 50:10; 52:13; 53:11.

² De HSV maakt onderscheid tussen 'dienaar' als Israël bedoeld is en 'Knecht' ter aanduiding van de Messias. Dit theologische onderscheid maakt het de lezer gemakkelijk, maar hierdoor dreigt wel de samenhang verloren te gaan die er in het Hebreeuws is, omdat steeds hetzelfde woord gebruikt wordt. In dit artikel maken wij onderscheid tussen 'knecht' en 'Knecht'; dat berust op exegetische keuzes die toegelicht worden.

³ Er zijn in het OT meer personen die als knecht of dienaar van God getypeerd worden, zoals Mozes (Num.12:8). In het boek Jesaja betreft dat de profeet zelf (20:3), Eljakim (22:20) en David (37:35).

⁴ B. Duhm is in 1922 begonnen met deze onderscheiding, die daarna brede erkenning heeft gekregen. Soms wordt een iets kleinere omvang aangenomen van het eerste gedicht: 42:1-4 of 1-7. Ook bij het tweede en derde gedicht is er variatie in de vaststelling van de omvang, bijv. 49:1-13. Diverse auteurs denken bij de spreker in 48:16 aan de Knecht. Wanneer Jes.56-66 hier ook bij betrokken wordt, is het mogelijk in 61:1-3 een vijfde Knecht-gedicht te zien. Vgl. R.B. Chisholm, 401.

wordt niet geïdentificeerd, wat iets raadselachtigs met zich meebrengt. De beschrijvingen worden gedetailleerder en er ligt nadruk op wat de Knecht wil doen voor de wereld.⁵

2. De Knecht in Jesaja 40-53

Nadat de profeet veel oordelen aan de orde heeft gesteld in Jes.1-39 spreekt hij vanaf 40:1 over troost en bemoediging. Hij kondigt de verlossing van Israël aan met de volgende woorden: ‘Maar u, Israël, mijn knecht, Jakob, die Ik verkoren heb, nageslacht van mijn vriend Abraham, u die Ik gegrepen heb van de einden der aarde en geroepen heb uit haar uithoeken, tot wie Ik zei: U bent mijn knecht, Ik heb u uitverkoren en u niet verworpen – vrees niet, want Ik ben met u’ (41:8-10). In deze verzen blijkt Israël de knecht te zijn.

Daarna komt het eerste gedicht over de Knecht des HEREN (42:1-9). Deze Knecht heeft Gods Geest ontvangen. Hij wordt gesteld tot een verbond voor het volk en tot een licht voor de volken, om blinde ogen te openen. De kustlanden wachten op zijn wetsonderricht. Het wordt hier heel moeilijk om aan Israël te denken, want hij heeft een taak ten opzichte van dit volk. Het ligt meer voor de hand dat één enkele persoon bedoeld is.

Verderop in dit hoofdstuk staat: ‘Doven, hoor! Blinden, sla uw ogen op om te zien! Wie is er zo blind als mijn knecht en doof zoals de bode die Ik zend?’ (42:18-19). Hier lijkt Israël weer bedoeld te zijn, het volk dat zo slecht luistert. Tegen dat volk wordt gezegd dat het mag terugkeren uit verre landen naar het land Israël. Het volk zal vergeving van zonden ontvangen. ‘Maar nu, luister, Jakob, mijn knecht, en Israël die Ik verkoren heb. Zo zegt de HERE, uw Maker en van de moederschoot aan uw Formeerder, die u helpt: Vrees niet, mijn knecht Jakob, en Jesurun, die Ik verkoren heb’ (44:1-2). Aan deze terugkeer moet Kores meewerken. De goden van Babel redden niet; deze stad gaat zelfs ten onder. ‘Trek uit Babel, ontvlucht de Chaldeeën. Verkondig het met jubelgeklank, doe dit horen, verbreid het tot aan het einde van de aarde; zeg: De HERE heeft zijn knecht Jakob verlost’ (48:20).

Dan komt het tweede gedicht (49:1-6). Tegen de Knecht wordt gezegd: ‘Het is te gering, dat u Mij tot een Knecht zou zijn om de stammen van Jakob weer op te richten en de bewaarden van Israël terug te brengen; Ik stel u tot een licht voor de volken, opdat mijn heil reikt tot het einde van de aarde’ (49:6). Hier wordt de Knecht duidelijk onderscheiden van Jakob. Immers, de Knecht heeft Jakob opgericht. Israël, oftewel Sion, laat zich echter zo gemakkelijk niet troosten. ‘Maar Sion zegt: De HERE heeft mij verlaten en de Here heeft mij vergeten’ (vs.14). In het derde gedicht wordt hierop ingegaan (50:4-9). ‘Wie onder u vreest de HERE, wie hoort naar de stem van zijn Knecht? Wanneer hij in diepe duisternis wandelt, van licht beroofd, laat hij dan vertrouwen op de naam van de HERE en steunen op zijn God’ (50:10). Opnieuw is de Knecht er ten behoeve van het volk. Van deze Knecht, onderscheiden van het volk, wordt gezegd: ‘Mijn rug heb ik gegeven aan wie sloegen, en mijn wangen aan wie mij de baard uittrokken; mijn gelaat heb ik niet verborgen voor smadelijk speeksel’ (50:6). Zo wordt deze Knecht bespot en veracht. Vervolgens wordt de heerlijkheid en macht van God geschilderd, en dat alles tot bemoediging. Jeruzalem zal weer met heerlijkheid vervuld worden: ‘Breek uit in gejuich, jubel eenparig, puinhopen van Jeruzalem, want de HERE heeft zijn volk getroost, Hij heeft Jeruzalem verlost’ (52:9).

Hierna volgt het vierde gedicht (52:13-53:12). De Knecht had geen gedaante dat wij hem zouden begeerd hebben. Hij heeft onze ziekten op zich genomen en werd om onze ongerechtigheden verbrijzeld. Als een lam dat ter slachting geleid wordt, en als een schaap dat stom is voor zijn scheerders, zo deed hij zijn mond niet open. Hij werd afgesneden uit het land der levenden en men heeft zijn graf bij de goddelozen gesteld. Maar wanneer hij zichzelf tot een schuldoffer gesteld zal hebben, zal hij nakomelingen zien en een lang leven hebben. Door

---

⁵ Vgl. J.N. Oswalt, 2, 107-108.

zijn kennis zal deze Knecht, de rechtvaardige, velen rechtvaardig maken. In dit gedicht hebben we met één persoon te maken, niet met het volk.

Deze weergave maakt duidelijk dat er op zijn minst twee knechten zijn: het volk Israël en een Knecht die daarvan onderscheiden is. Men kan in de war raken door de opvallende overeenkomsten tussen de beschrijving van de knecht Israël en de beschrijving van de persoon in de vier genoemde gedichten. Diverse termen, zoals ‘verkoren’, ‘geroepen’, ‘ondersteun’, ‘Geest’, komen in beide soort passages voor. Toch blijkt meermalen dat de Knecht een taak heeft ten opzichte van Israël en daar dus niet mee samenvalt.⁶

In zijn algemeenheid kan de conclusie zijn dat in de vier gedichten met de Knecht een enkeling bedoeld wordt, en in de andere passages het volk. De scheiding is echter niet waterdicht, want in 49:3 krijgt de Knecht als enkeling toch de naam Israël. Deze manier van schrijven moet op zijn minst duidelijk maken dat de ene Knecht een vertegenwoordiger is van zijn volk en er niet geheel los van staat.

Sommige gedeelten doen ook denken aan het overblijfsel van Israël, het gelouterde deel dat de oordelen overleeft en toegewijd is aan God. De naam van de eerste zoon van Jesaja wijst al op die rest: Sear-Jasub ‘een rest zal terugkeren’ (7:3). De betekenis van die ‘rest’ wordt verklaard in 10:20-22 en 11:11,16.

3. De oudste joodse uitleg

Hoe hebben de Joden deze hoofdstukken uitgelegd? Waarschijnlijk heeft Jes.53 invloed uitgeoefend op de latere profetieën Zach.12:9-13:1 en 13:7-9, twee passages die spreken over de gewelddadige dood van een leider uit het huis van David. Ook wordt vaak invloed gezien van Jes.53:9-10 op Dan.12:2-3.⁷ Daarna kan de invloed op de gelijkenissen van 1 Henoch, de Ethiopische Apocalypse van Henoch, genoemd worden. Mogelijk is er ook invloed op de Septuaginta en op de Qumrangemeenschap geweest.⁸

Na een bespreking van de teksten die in aanmerking komen, trekt M. Hengel de conclusie dat de verwachting van een toekomstige lijdende redder, in combinatie met Jes.53, niet met zekerheid aangetoond kan worden in de voorchristelijke periode. Toch zijn er wel allerlei aanwijzingen dat zulke verwachtingen er geweest kunnen zijn in de marge van de samenleving, naast andere opvattingen. Dat zou een verklaring geven van de vermeldingen van een lijdende of stervende Messias in de Tannaitische geschriften van de 2^e eeuw, en van het feit dat Jes.53 messiaans geïnterpreteerd wordt in de Targum en in rabbijnse teksten.⁹

Daarvan zijn de volgende voorbeelden bekend. De Midrasj Tanchuma, uit de eerste eeuwen van onze jaartelling, verklaart 52:13 als volgt: ‘Dit is de Messias, die hoog en verheven is, en zeer verheerlijkt, meer verheerlijkt dan Abraham, verheven boven Mozes en hoger dan de engelen.’ De Targum Jonathan (vermoedelijk uit de 3^e eeuw na Chr.) verklaart: ‘Zie mijn

---

⁶ Bijv. in 42:6 en 42:9 blijkt een taak ten opzichte van Israël en ten opzichte van de volken.

⁷ Vgl. Hengel in Janowski en Stuhlmacher, 85-98.

⁸ H.W. Wolff, 38-54 wijst op de vertaling *pais* ‘kind’ in de Septuaginta: een zoon van God en niet slechts een knecht. Tevens wijst deze auteur op invloeden van Jes.53 op 1 Henoch, 4 Ezra, de Wijsheid van Salomo en de Syrische Baruch-apocalypse. In het werk van Wolff is Qumran nog niet verwerkt. De gemeenschap van Qumran verwachtte een dubbele of drievoudige Messias. In de eindtijd zal ‘de Messias uit Aäron en Israël’ opstaan (CD xx 1). In 1QS ix 11 wordt gesproken over ‘de profet en de Messiassen van Aäron en Israël’. De koninklijke Messias wordt vermeld in de Apocalyps 4QpsDan C ar (175 v.Chr.). In 1 Henoch 48 wordt een Zoon des Mensen vermeld die genoemd werd voor de schepping van de wereld (vs.3,6), een staf voor de rechtvaardigen en licht voor de volken (vs.4). De laatste uitdrukking lijkt ontleend te zijn aan Jes.42:6 en 49:6. Deze passage wordt kort na 40 v.Chr. gedateerd.

⁹ Hengel, 140.

knecht de Messias zal voorspoedig zijn' (52:13).¹⁰ Maar alle gedeelten die betrekking hebben op het lijden van de knecht slaan volgens deze Targum weer op Israël. In de Pesiqta Rabbati komt de volgende vertelling voor: 'Toen God zijn wereld schiep, strekte Hij zijn hand uit onder de troon van zijn heerlijkheid en bracht de ziel van de Messias voort. Hij zei tot Hem: Wilt U mijn zonen na 6000 jaar genezen en verlossen? Hij antwoordde Hem: Ik wil. Toen zei God tot Hem: Wilt U dan ook de straf dragen om hun zonden uit te delgen, zoals geschreven is: Maar hij droeg onze ziekten? (Jes.53:4). En Hij antwoordde Hem: Ik wil vol vreugde ze dragen.'¹¹ In deze vertelling wordt het plaatsvervangende lijden van de Messias erkend.

In de Babylonische Talmoed (opgeschreven in de 5^e en 6^e eeuw n.Chr.) wordt een grote variatie aan opvattingen vermeld in Sanhedrin 98b. Bij de vraag wie de Messias is, komt ook als een mening naar voren dat de Messias de naam 'Melaatse van het leerhuis' draagt, omdat in Jes.53:4 staat dat wij hem beschouwden als een melaatse. In Sotah 14a wordt Jes.53:12 toegepast op Mozes, en in Yerushalmi Sheqalim 5.1 op rabbi Akiba, zonder de pretentie dat dit de enige mogelijke uitleg is.

4. De middeleeuwse joodse uitleg

Vanuit de middeleeuwen komen hier drie invloedrijk uitleggers aan de orde, te weten Rashi, Nachmanides en Abrabanel.

Rashi (11^e eeuw) merkt bij de eerste verzen van Jes.42 op, dat de knecht Israël is. Die knecht zal het geknakte riet niet verbreken; dit is een zinspeling op het koningschap van Israël. Als er dan vervolgens staat, dat de eilanden/kustlanden op zijn leer wachten, betekent dit, dat Israël de taak heeft om de Thora te verbreiden. In de daarop volgende verzen spreekt de profeet van zichzelf: hij is het licht voor de stammen van Israël. Ook in 49:6 spreekt de profeet over zijn eigen taak. De verachte figuur in het volgende vers stelt echter Israël voor. Jes.50:10 beschrijft weer de profetentaak van Jesaja zelf. In Jes.53 gaat het opnieuw over Israël. De volken zijn hier aan het woord en de knecht, die lijkt op een lijdende profeet, is een personificatie van het volk. Het lijden van het volk Israël schenkt vrede aan de wereld.¹² De conclusie is dat Rashi zowel het volk als de profeet Jesaja beschouwt als de knecht. In het beroemde Jes.53 wordt het lijden van Israël beschreven. Israël is als een lam ter slachting geleid. Hier en daar lijkt het wel alsof het over een persoon gaat, maar dat is een personificatie van het volk.

De tweede exegeet, Nachmanides (13^e eeuw), kiest consequenter voor een collectieve verklaring: overal wordt met de knecht het volk Israël bedoeld. In Jes.53 wordt het volk beschreven in zijn verleden, heden en toekomst. Een paar verzen uit dit hoofdstuk hebben betrekking op de Messias, die veracht zal zijn, maar onoverwinnelijk uit zijn verachtenswaardige toestand te voorschijn zal treden. De christologische uitleg is echter onjuist, aldus Nachmanides.¹³

De koning van Aragon organiseerde een openbaar dispuut tussen deze Nachmanides en vertegenwoordigers van de rooms-katholieke kerk. De christelijke tegenstander van

---

¹⁰ Bij 42:1 staat de toelichting 'Zie mijn knecht, de Messias, die Ik breng, mijn uitverkorene, in wie men een behagen heeft'. Het eerste en vierde Knecht-gedicht worden door deze Targum dus op de Messias betrokken. Zie uitvoerig J. Ádna. Vgl. Haag, 36-43 en 'Websites Jesaja' op www.studiebijbel.nl.

¹¹ Geciteerd bij E.W. Hengstenberg, 614. Het geschrift is moeilijk te dateren, maar grote delen ervan gaan terug tot in de 4^e en 5^e eeuw. Zie Strack en Stemberger, 276-277.

¹² Zie W.J. de Wilde en V. de Leeuw, 51. A.J. Rosenberg geeft veel citaten van Rashi bij de uitleg van Jes.53. In zijn commentaar op de Talmoed (Sanh. 98a) betreft Rashi Jes.53 echter op de Messias.

¹³ De Leeuw, 56-57.

Nachmanides had lang gezocht in de joodse uitlegkundige traditie en kwam aandragen met het hierboven vermelde citaat uit de Midrasj Tanchuma. Maar Nachmanides verwerpt dit joodse getuigenis – dat verrassend veel overeenkomt met de Brief aan de Hebreëen – als een te gewaagde vrijheid in uitleg. De christelijke verklaring is volgens hem onmogelijk omdat de profetie zwijgt over het lijden aan het kruis.¹⁴

De derde exegeet, Abrabanel (15^e eeuw), wil 52:13-15 wel betrekken op de Messias, maar bij Jes.53 doet hij dit niet. Hier moeten we denken aan koning Josia. Als er sprake is van de verheffing van de knecht, dan slaat dit op de succesvolle jaren van Josia; de wonden en het lijden verwijzen naar zijn onverwachte dood bij Megiddo (2Kon.23). Andere uitdrukkingen, die minder goed betrekking hebben op koning Josia, worden door Abrabanel toegepast op farao Necho, de tegenstander van koning Josia. Naar het oordeel van Israël was deze farao in geen enkel opzicht een held. Men had een minachting voor hem en verafschuwde zijn ziekelijke verschijning. Daarom kon de profeet Jesaja hem de verachte, de minste der mensen en een man van smarten noemen.¹⁵

Bij de uitleg van Zach.12 erkent Abrabanel overigens twee Messiasen, namelijk een Messias die de zoon van Jozef is en die zal sterven, en de Messias de zoon van David die zal regeren in macht en heerlijkheid.¹⁶

Na deze drie exegeten nog een opvatting uit een iets latere tijd. In het kabbalistische geschrift Zohar staat: ‘Toen aan de Messias verteld werd van de ellende van Israël in hun gevangenschap, en dat zij zelf er de oorzaak van zijn, omdat zij niet hadden gezorgd voor, noch gezocht hadden naar de kennis van hun Heer, weende Hij luid over hun zonden; om deze reden is er geschreven in de Schrift: Hij is om onze overtredingen verwond, om onze ongerechtigheden is Hij verbrijzeld’ (Jes.53:5).¹⁷

Wanneer we de balans opmaken, blijkt uit deze voorbeelden, dat de knecht in Jes.53 geïdentificeerd wordt als Israël, de profeet Jesaja, koning Josia, farao Necho en soms als de Messias. Er zijn echter nog meer verklaringen te noemen. Pinchas Lapide, een geleerde die veel deed om joden en christenen tot elkaar te brengen (overleden in 1997), onderscheidt in zijn boekje *Geen nieuw gebod* vijf verschillende joodse interpretaties van de knecht: de eerste is de autobiografische uitleg: Jesaja zou zichzelf bedoeld hebben. De tweede uitleg noemt hij de profetische: een andere profeet, bijv. Jeremia of Ezechiël, is bedoeld. In de derde plaats kan een Bijbelse persoon uit het verleden aangeduid zijn: Mozes, Uzzia of Hizkia (of: Josia). Ten vierde wordt soms een messiaanse uitleg gegeven en ten vijfde is er de collectieve verklaring (het volk Israël).¹⁸

5. Joods verzet tegen het christendom

---

¹⁴ H.J. Schoeps, 64-65 en De Leeuw, 57.

¹⁵ De Leeuw, 57-58.

¹⁶ De gedachte is reeds verwoord in de 3^e en 4^e eeuw n.Chr. Volgens sommigen is dit gebeurd na de teleurstelling in Bar Kochba (132-135). Zie D. Baron, *Zechariah*, 441 en De Leeuw, 52-53. ‘Zoon van Jozef’ heeft hier de betekenis dat de Messias afkomstig is uit de stam van Efraïm (de zoon van Jozef).

¹⁷ Geciteerd bij Hengstenberg, 615. De Zohar is in de 13^e eeuw ontstaan. Zie Strack en Stemberger, 82-83. Vgl. voor deze en nog meer citaten Lapide, 105-106 en Baron, *Servant*, 10-15 en 146-158. Overigens noemt de Zohar verschillende personen in relatie tot Jes.53, o.a. Mozes en Elia. In een uitleg van Ps.2:7 (Midrasj Tehillim) worden beproevingen genoemd die bestemd zijn voor de gezalfde koning. ‘Deze is het van wie geschreven staat: Maar om onze overtredingen werd hij doorboord, om onze ongerechtigheid verbrijzeld’ (Jes.53:5). Zie Baron, 149.

¹⁸ Lapide, 98-112.

In de 19^e eeuw hebben W. Gesenius¹⁹ en E.W. Hengstenberg²⁰ er reeds op gewezen, dat de collectieve uitleg (de knecht is Israël) en de autobiografische uitleg (de profeet bedoelt zichzelf) in sommige gevallen voortgekomen zijn uit verzet tegen het christendom. Dit geldt met name de bovengenoemde middeleeuwse exegeten. Als bewijs voor hun stelling voeren deze geleerden enige zeer oude joodse getuigenissen aan, waaruit blijkt, dat vroeger wel de messiaanse uitleg aanwezig was (mogelijk te midden van andere opvattingen).

Het lijkt aannemelijk dat de messiaanse uitleg in diverse gevallen onderdrukt is. Jeremias acht het onwaarschijnlijk en zelfs onmogelijk, dat de messiaanse uitleg, die naderhand in joodse kring voorkomt, een oorsprong gehad kan hebben in het christendom. Daarom moet er een messiaanse duiding bestaan hebben in de eerste christelijke eeuwen en zelfs voor Christus.²¹ De vroegere opvatting van G. Dalman (1888), dat het jodendom tot en met de 3^e eeuw na Christus niets van een messiaanse uitleg van Jesaja 53 - en daarmee ook niets van een lijdende messias - heeft geweten, blijkt onjuist te zijn.²² Dalman heeft het Ethiopische boek Henoch over het hoofd gezien, en daaruit blijkt (hfdst. 37-71) dat reeds in het voorchristelijke jodendom tussen Dan.7 en Jes.53, tussen de Mensenzoon en de Knecht, een apocalyptische verbinding werd gelegd.

Het Palestijnse jodendom heeft Jes.42 en 52-53 sinds de tijd van de Makkabeeën messiaans geïnterpreteerd en in vroegchristelijke tijd heeft vooral de school van rabbi Akiba (circa 50-130) de messianiteit van de lijdende knecht benadrukt.²³ Ook werd in de tijd van de Makkabeeën plaatsvervangend lijden door een ander mens een belangrijk punt.²⁴ Daarbij is de datering van opvattingen vaak moeilijk. Jezus en zijn volgelingen verkondigen een lijdende Messias, en dat sloot aan bij aanwezige voorstellingen, maar was zelfs bij de discipelen niet gangbaar (zie Petrus in Mat.16 en de Emmaüsgangers in Luc.24).

Lapide schrijft met betrekking tot de niet-messiaanse uitleg in het jodendom: ‘Dit systematisch uitschakelen van elk lijden van de messias – in duidelijke tegenspraak tot de Hebreeuwse oertekst – heeft maar één plausibele verklaring: het geschiedde om polemische redenen met het oog op de christologie van de vroege kerk die Jesaja 53 tot haar beslissende schriftbewijs maakte om de zoendood van Jezus oudtestamentisch te funderen. In het verloop van deze strijd om de Schrift kwam het ten slotte tot een verwijdering van Jesaja 53 uit de cyclus van synagogale lezingen, ofschoon juist dit hoofdstuk tot ver in de tweede eeuw tot de geliefdste profetenperikopen had behoord.’²⁵

Vanwege de grote invloed die Rashi gehad heeft op de uitleg van Jes.53, is het goed te letten op zijn motieven. Rabbi Shlomo Yitzhaki (1040-1105), afgekort als Rashi, leefde in Frankrijk. Studenten vanuit heel Europa kwamen bij hem in Troyes voor onderwijs in de Schrift en de Talmoed. Tijdens een groot deel van zijn leven was er vrede en bestonden er goede verhoudingen tussen christenen en joden. Dat veranderde ingrijpend in 1096 toen de Eerste Kruistocht werd gehouden. Rashi was toen 56 jaar. De kruisvaarders doodden veel joden op hun weg naar het heilige land.

---

¹⁹ Gesenius, 1821.

²⁰ Hengstenberg, 575-636.

²¹ J. Jeremias, 113-119; De Leeuw, 52 en Haag, 38-39. Zie ook het recentere artikel van Hengel en zijn voorzichtige conclusie, boven aangehaald in par. 3.

²² Geciteerd bij De Leeuw, 52 en Haag, 36-37.

²³ Lapide, 104-105.

²⁴ Vgl. J. Williams. Een plaatsvervangend dieroffer was wel bekend.

²⁵ Lapide, 111. De slotzin van Lapide over de geliefdste profetenperikopen is moeilijk te onderbouwen. Van joodse zijde wordt soms gewezen op het feit dat veel meer passages ontbreken in de Haftora-lezingen omdat ze niet direct in relatie staan tot de Thora-lezingen. Vgl. ‘Websites Jesaja’, op www.studiebijbel.nl.

Voor die tijd werden er vaak godsdienstgesprekken gehouden, met als gebruikelijk thema: is Jezus van Nazaret de beloofde Messias? Ook verschenen veel christelijke pamfletten om de joden te overtuigen. In deze omstandigheden ging Rashi steeds meer nadruk leggen op de historische betekenis van een tekst, om zodoende de christelijke claims te pareren. Tevens wilde hij zijn lijdende volk bemoedigen. Hij paste diverse passages over het lijden toe op het Joodse volk, om zo ook uitzicht te bieden.²⁶ Het is opvallend dat Rashi de messiaanse uitleg niet overal veranderde, maar wel van enige teksten die door christenen gebruikt worden om de eerste komst van Christus (in vernedering) te bewijzen.

Rashi is nagevolgd door Rashbam, Bekhor Shor, Kimchi, Ibn Ezra en Abrabanel, die in diverse opzichten nog verder gingen. Op grond hiervan werd in Jes.53 meestal het collectieve Israël gezien, lijdend in de tijd van de Babylonische ballingschap en daarna.²⁷ De rabbijnen verzetten zich niet zozeer tegen een eschatologisch messiaanse lezing in het algemeen als wel tegen de opvatting dat Jesaja rechtstreeks het leven van Jezus voorzegt.

6. *Is de Knecht de Messias?*

In de afgelopen halve eeuw is in wetenschappelijke kring veel gediscussieerd over de identiteit van de Knecht. Daarbij heeft een studie van Chr.R. North veel invloed uitgeoefend. North onderscheidt vier verklaringen: de historisch-individuele, de mythologische, de messiaanse en de collectieve.

De eerste twee verklaringen worden volgens hem door beslissende bezwaren weerlegd. De eerste doordat de gegevens zo vaag zijn dat allerlei suggesties gedaan zijn omtrent de identiteit van de knecht. De tweede verklaring heeft tegenwoordig weinig aanhangers meer. De vierde uitleg stuit volgens North op het bezwaar dat Israël dan geacht moet worden zichzelf te verzoenen (vgl. 49:5: de knecht brengt Israël terug tot God; 53:8: de knecht draagt de zonde van 'mijn volk'). Daarom blijft voor North de derde, de messiaanse uitleg over. H.H. Rowley heeft zich ook over dit onderwerp uitgelaten en hij is het met de keuze van North eens, al verwerpt hij de term 'messiaans'. Hij vindt te weinig gegevens om die aanduiding te gebruiken. De identificatie met de Davidische Messias in Jes.9:5-6 en 11:1-5 ontbreekt immers.

Daarop valt te antwoorden dat diverse koninklijke functies in de Knecht-gedichten aangeduid worden.

- a. In 42:1,3,4 komt naar voren dat de Knecht niet slechts het recht aan de volken bekend maakt, maar dat ook vestigt op aarde. Hij volvoert daarmee een koninklijke taak, die ook in diverse koningspsalmen naar voren komt (45:4-7; 72:1-4,12-14) en gebruikt wordt om Davids regering te typeren (2Sam.8:15).
- b. De Knecht is als een tweede Mozes die het volk uit onderdrukking bevrijdt (bijv. 49:5-13).
- c. De Knecht wordt na vernedering verhoogd en om hem zullen veel koningen verstommen (52:13,15; 53:12) en zich voor hem neerbuigen (49:7).²⁸
- d. In Jes.55:3 worden de 'getrouwe genadebewijzen aan David' genoemd. Gods verbondstrouw aan het huis van David heeft gevolgen voor het gehele volk.²⁹ Vanwege de

---

²⁶ M. Rydelnik, 'Rashi's Influence on the Interpretation of Messianic Prophecy', in *The Messianic Hope*, 112-128.

²⁷ Er zijn diverse tegenspraken in Rashi's werk te vinden, onder meer ingegeven door verzet tegen de christenen. Zie Baron, *Zechariah*, 439, *Servant*, 18-21, en Haag, 56.

²⁸ J.H. Walton ziet in het vierde Knecht-gedicht 'the substitute king ritual' dat bekend is uit Mesopotamische en Hethitische bronnen. Als dit het geval is, dan is dit een extra aanwijzing de Knecht als een koninklijke figuur te zien.

²⁹ Het is ook mogelijk te vertalen 'de genadebewijzen van David' (NBG), de daden die door hem verricht zijn. Aannemelijker is echter dat er teruggegrepen wordt op 2Sam.7:12-16, Ps.89:20-38 en 132:11-18. Het nieuwe, eeuwige verbond, dat ook genoemd wordt in Jes.55:3, omvat tevens de vervulling van beloften aan David. Vgl.

samenhang kan aan een nakomeling van David, de Messias, gedacht worden om dit te realiseren. De Knecht maakt de rol van de Davidische koning waar. Hij brengt gerechtigheid (9:7; 42:1-4), brengt Israël terug tot God (49:5), brengt heil tot aan de einden van de aarde (49:6) en draagt de zonde van velen (53:4-5,10-12). Hij zal een verbond voor het volk zijn (42:6; 49:8). Vergelijk het verbond met David in 55:3, een verbond dat de Knecht dus realiseert.³⁰

e. In het wetenschappelijk onderzoek is het gebruikelijk Jes.40-55 afzonderlijk te bestuderen, en daardoor wordt er te weinig een verbinding gelegd met Jes.9:5-6, 11:1-9 en 61:1-3.³¹ De eerste passage spreekt over een vredevorst op de troon van David, die recht en gerechtigheid zal uitoefenen. Er is een grote overeenkomst met de taak van de Knecht, genoemd bij punt a. Het tweede gedeelte geeft aan dat iemand uit het geslacht van Isai (David) de Geest zal ontvangen en eveneens recht zal doen op aarde. De derde passage – ook wel beschouwd als het vijfde Knecht-gedicht – spreekt eveneens over de Geest op een verlosser. Hij is een gezalfde (Messias) die niet slechts een profeet is die een blijde boodschap brengt, maar ook iemand die daadwerkelijk voor bevrijding zorgt en de wraak van God over alle onrecht uitvoert. Dit is een koninklijke taak en in de beschrijving worden wij herinnerd aan de taak van de Knecht in 42:7.³²

Vanuit de samenhang van het gehele boek Jesaja is het daarom mogelijk de Knecht gelijk te stellen met de Messias. De latere ontwikkelingen in jodendom en christendom konden hierbij aansluiten. De vraag kan gesteld worden waarom de gelijkstelling niet nadrukkelijker gemaakt is in de uitleg. Het antwoord daarop heeft waarschijnlijk niet te maken met het gebrekkige functioneren van koningen in Juda (omdat de Messias uit het huis van David zou komen), maar met de doelstelling van de Knecht-gedichten: de nadruk ligt op de heilrijke gevolgen van wat de Knecht doet en op de vernedering die hij ondergaat. De teksten belichten verschillende aspecten. Vanuit de samenhangen met andere passages in het boek Jesaja blijkt een gelijkstelling van de diverse verlossers (kind, koning, knecht, gezalfde, verlosser) mogelijk te zijn.

7. Onderscheid en verbondenheid

Zoals eerder opgemerkt is de knecht soms gelijk te stellen met het volk, maar andere keren daarvan te onderscheiden. Om daaraan recht te doen, is het mogelijk per tekst te kiezen: de ene keer voor het volk, de andere keer voor de enkeling. In het algemeen kunnen we dan zeggen, dat in de vier gedichten een persoon bedoeld wordt, terwijl in de overige teksten Israël aangeduid wordt.

Daarmee rijst de vraag, waarom steeds hetzelfde woord gebruikt wordt. Het meest aannemelijk is de verklaring dat de Messias de vertegenwoordiger van zijn volk is. Net zoals de Israëlieten zonen van God genoemd kunnen worden (Deut.32), maar er slechts één in eigenlijke zin Zoon van God is. Net zoals de uitdrukking ‘zaad/nageslacht van Abraham’ betrekking kan hebben op alle Israëlieten (Gen.15), maar ook alleen op Christus (Gal.3). In Deut.18 worden tal van profeten bedoeld en toch is er slechts één volmaakte Profeet geweest.

Chisholm, 398-400. In Jes.55:4 wordt iemand tot een getuige en tot een vorst en gebieder over de volken. Vanuit de samenhang in het boek Jesaja is het aannemelijk dat de Knecht bedoeld is. Zie uitleg Jes.55:3.

³⁰ Vgl. Inl. art. 4 ‘Boodschap Jesaja’, par. 7 Gods verbond met David.

³¹ Vgl. Motyer en Kruger.

³² De Knecht vestigt gerechtigheid op aarde (42:1-4; 49:6), wat alleen maar kan als hij veel macht heeft (als koning) en volgens 52:15 erkennen koningen zijn hogere positie (vgl. ook 49:7 en Ps.72:11). G.V. Smith wijst daarnaast ook nog op 32:1,15-20 en geeft aan dat de lezer bij Jes.53 verondersteld wordt te weten wat in de eerdere passages over de Messias gezegd is (p. 431-432). Motyer verdeelt het boek Jesaja in drie gedeelten, waarbij drie aspecten van de Verlosser naar voren komen: Koning in Jes.1-37, Knecht in Jes.38-55 en gezalfde Strijder in Jes.56-66 (p. 13). Vgl. Inl. art. 4 ‘Boodschap Jesaja’, par. 8.

Wanneer de apostel Paulus erover spreekt, dat niet allen Israël zijn, die uit Israël zijn (Rom.9:6), gebruikt hij de aanduiding Israël op een dubbele wijze. Zo kunnen in diverse gedeelten van Jesaja Israël en de Messias aangeduid worden als knecht. Beiden waren boodschappers voor de volken. Israël moest tot een zegen zijn voor de volken (Gen.12:3), maar was het lang niet altijd. Toen is Hij gekomen, geboren als Israëliet, die plaatsvervangend heeft geleden voor de zonde, wat Israël als volk niet kon.³³

Tevens is van belang erop te letten op welke wijze het woord 'Israël' gebruikt wordt. In 49:3 staat 'U bent mijn Knecht, Israël, in wie Ik mij zal verheerlijken'. Hier wordt de term niet gehanteerd als aanduiding van het volk, maar als een parallel met het woord 'knecht'. De aanduiding dient meer als functie dan als identificatie: de knecht zal als Israël zijn.³⁴

De Knecht is volgens 42:6 gesteld tot een verbond voor het volk en tot een licht voor de volken, en kan daarom niet het volk zelf zijn.³⁵ In 49:5-6 is het zijn taak om Jakob tot God terug te brengen en om Israël tot Hem vergaderd te doen worden.

In Jes.53 is de Messias bedoeld, en niet het volk. De volgende argumenten kunnen aangevoerd worden ten gunste van de verklaring dat een enkele persoon bedoeld wordt en niet een collectivum als het volk Israël.

- a. Volgens vers 8 draagt de Knecht de plaag om de overtreding van Gods volk Israël. Niet Israël lijdt verzoenend en plaatsvervangend voor de volken.
- b. De gedachte dat een onschuldig Israël verzoenend en plaatsvervangend de zonden van de volken gedragen heeft, komt nergens elders voor in het OT.
- c. De wijze van verzoening is dan onduidelijk. Op welke wijze ontvangen de volken vrede en genezing (vs.5)?
- d. Het is niet realistisch om van Israël aan te nemen 'Hij heeft geen onrecht gedaan en geen bedrog is in zijn mond geweest' (vs.9). De profeten (en ook Jesaja) klagen Israël steeds aan vanwege allerlei zonden. Daardoor wordt de ballingschap veroorzaakt. De belijdenis van vers 6 sluit beter aan bij die boodschap 'Wij dwaalden allen als schapen, wij keerden ons ieder naar zijn eigen weg (vgl. Ps.119:176). Israël heeft evengoed als welk volk ook een Losser nodig (Jes.54:4-8).
- e. Israëls zonden worden in dit deel van Jesaja herhaaldelijk genoemd (40:2; 42:24-45; 43:27-28; 44:22; 46:12; 48:4,8; 50:1; 57:17). Daarom heeft dat volk zelf verzoening nodig. Jes.53 sluit aan bij de Levitische offerdienst, waarin het onschuldige offerdier verzoenend en plaatsvervangend sterft voor het volk, bijvoorbeeld door te spreken over een offerlam (vs.7), een schuldoffer (vs.10) en het dragen van zonden (vs.10). Niet Israël sterft een zoendood voor de volken, maar de Messias sterft de zoendood voor anderen.
- f. De Knecht is een man (vs.3); Israël is in het volgende hoofdstuk een vrouw (54:4-6).
- g. De man wordt letterlijk gedood en begraven (vs.5-10). Vgl. ook 50:4-6. Het is waar dat een persoon model kan staan voor het volk, maar diverse gedeelten zijn niet over te dragen op het volk.

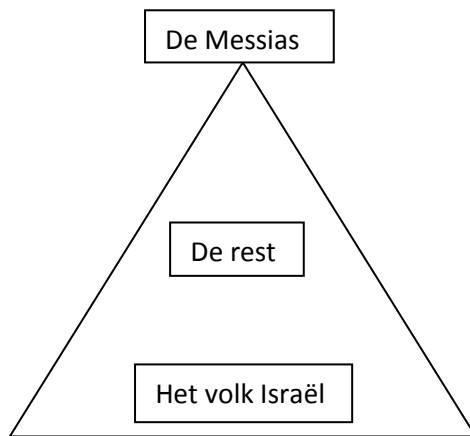
³³ C.A.F. Schwarz beschouwt de geschiedenis van Israël als een voorsmaak en schaduw van de lotgevallen van Jezus Christus. In Jes.40-49 wordt met 'Israël' en 'de knecht van God' meer het volk bedoeld, terwijl in de daarop volgende hoofdstukken dezelfde namen uitsluitend voor de Messias gebruikt worden. Wat Israël uit zondige zwakte niet kon zijn, heeft de Messias verwerkelijkt. Israël heeft veel geleden door en voor de volken. Dit inzicht van de parallellie tussen de geschiedenis van Israël en de Messias dankt Schwarz naar eigen zeggen aan I. da Costa. Vgl. W. de Greef, 92-93. Da Costa benadrukt bij de behandeling van Jes.53 dat er één hoofdtrek is waardoor dit hoofdstuk niet op het Joodse volk betrokken kan worden, nl. dat de Joden onschuldig zouden zijn. 'En wie zouden dan de dwalende schapen zijn waarvan onmiddellijk hierna gesproken wordt? Alleen de heidenen? En voor wie zou dan de vrede aangebracht zijn?' (p. 377).

³⁴ Vgl. Oswalt, 2, 291.

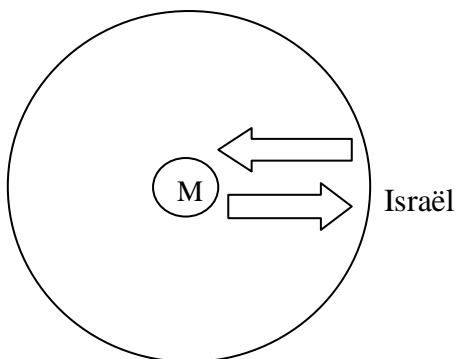
³⁵ De vertaling 'verbondsvolk' voldoet niet in de context. Zie uitleg van 42:6.

h. In de laatste verzen van Jes.53 is telkens een tegenstelling tussen een veelheid en een eenheid.³⁶

Daarnaast staan echter andere teksten die op het volk betrekking hebben. De 19^e-eeuwse geleerde F. Delitzsch gebruikte het beeld van een piramide: de basis is het volk, het middengedeelte is Israël naar de geest ('de rest') of de profeet, terwijl de punt van de piramide gevormd wordt door de ene Knecht of Messias die uit Israël voortkomt.³⁷ Met deze uitleg wordt aan overeenkomst en verschil recht gedaan en tevens is duidelijk, waarom de profeet steeds spreekt over Israël, terwijl op diverse plaatsen de Messias bedoeld wordt.

Een nadeel van bovenstaande benadering is de suggestie dat er een voortgang is van het collectieve naar het individuele. Het is ook mogelijk dat deze beide zaken meer in elkaar overlopen. Dan kan gedacht worden aan een cirkel met een beweging van omtrek naar centrum en weer terug.³⁸ De Knecht/Messias representeert zijn volk, maar stelt het ook in staat om echt een knecht van God te worden.

De uitdrukking 'knecht van JHWH' in het enkelvoud komt ongeveer twintig keer voor in Jes.40-53. Vanaf Jes.54 komt de uitdrukking 'knechten van JHWH' in het meervoud elf keer voor. Door het werk van de Knecht kan Israël aan zijn doel beantwoorden.³⁹

8. Hedendaagse wetenschappelijke opvattingen

³⁶ J. Schelhaas, 129-131 en W.J. Ouweneel, 95-101.

³⁷ F. Delitzsch, 174.

³⁸ Oswalt, 1, 51-52.

³⁹ Zie Inl. art. 4 'Boodschap Jesaja', par. 9.

H. Haag biedt een goed overzicht van de wetenschappelijke discussies van de afgelopen eeuwen.⁴⁰ Velen hebben voorkeur voor de collectieve duiding, soms met onderscheiding van diverse redactionele lagen in de tekst. De autobiografische duiding heeft eveneens aanhangers. U. Berges bespreekt de recente stand van zaken en biedt ook nieuwe gezichtspunten.⁴¹ Hij gaat uit van de uiteindelijke eenheid van het boek Jesaja. Het bestaan van een Deutero-Jesaja als persoon is volgens hem onwaarschijnlijk, omdat er geen biografische sporen van een dergelijke profeet bewaard zijn gebleven. In plaats daarvan geeft hij de voorkeur aan een schrijverscollectief: een groep tempelzangers heeft de inhoud van Jes.40-53 in de tijd van de ballingschap gemaakt, bedoeld om nieuwe kracht en hoop in JHWH te vinden. Na terugkeer uit de ballingschap (rond het jaar 520 v.Chr.) zal de eerste editie verschenen zijn van dit geschrift dat gestructureerd is door vier Knecht-gedichten. Daarna pas is het werk verbonden met overleveringen van de vroegere profeet Jesaja.

Ten aanzien van de vier Knecht-gedichten noemt hij het algemene gevoel van wetenschappers dat deze passages inderdaad onderscheiden kunnen worden, maar niet langer als losse gedichten. Ze behoren uitgelegd te worden in hun verband (Jes.40-55). Hij vindt het onderscheid tussen de collectieve uitleg (het volk) en de individuele uitleg in de gedichten niet helemaal opgaan, omdat enige verzen het enkelvoud en het meervoud door elkaar laten lopen. Dit betreft 'iemand' en 'onze God' in 40:6,8. Verderop staat 'Zie daar zijn zij: Ik geef een vreugdebode' (41:27). Tevens is illustratief 'U bent mijn getuigen, mijn knecht die Ik verkoren heb' (43:10) en 'die het woord van mijn knecht gestand doe en de aankondiging van mijn boden volvoer' (44:26). Vanwege dit verschijnsel is geen strikt onderscheid mogelijk tussen een enkele knecht en vermeldingen in het meervoud.

Volgens Berges zagen de auteurs en samenstellers van Jes.40-55 en 56-66 zichzelf steeds meer in de lijn van de profeet Jesaja en zijn discipelen en schiepen zij ten behoeve van hun eigen identiteit de literaire figuur van de knecht. Uit de blinde en dove knecht Jakob/Israël (42:18-19) groeide de getrouwe knecht die de taak had de verstrooiden terug tot JHWH te brengen (49:6). Vanaf 54:17 beschouwden de samenstellers zich als 'knechten'.

De problemen van de Judese gemeenschap na de ballingschap hebben op deze manier vorm gekregen in een concrete literaire figuur. De knecht werd steeds meer een ideale figuur van een echte profeet die lijdt ter wille van zijn boodschap. Het is volgens Berger zinvol om de oudere debatten over 'corporate personality' (de verhouding tussen de enkeling en de groep) hierop toe te passen. In dit deel van Jesaja is een groep aan het woord die zich als een enkeling voorstelt.

Het meest spannend is dit voorstel bij Jes.53, omdat velen menen dat hier geen collectieve uitleg mogelijk is. Toch zijn er wel aanwijzingen in die richting. Ten eerste is dit gedicht omringd door Jeruzalem-passages in Jes.52 en 54. Aan het eind van Jes.54 staan voor het eerst de knechten, de nakomelingen van de Knecht en van moeder Sion. Ten tweede komt de klacht dat de Knecht tevergeefs arbeidde (49:4,7) en mishandeld is door zijn vijanden (50:6) tot een climax in de beschrijving van de Knecht in 53:2-3. Ten derde zijn er veel overeenkomsten met het visioen in Jes.6. Dat is belangrijk met het oog op de 'wij' in Jes.53 dat verwijst naar de Judeeërs die de functie van de Knecht erkenden. Dat zijn 'de velen' (52:14; 53:11,12). Terwijl er eerst ongeloof was, zullen zij toch tot erkenning komen (52:7; 53:5; 54:17).

De knechten presenteren zich in de figuur van de lijdende Knecht en beseffen dat hun resultaat geheel van God afhangt: de Knecht zal nakomelingen zien en een lang leven hebben (53:10). Het is volgens Berges vooral deze verwachting van een toekomst voor de gemeenschap die pleit ten gunste van een collectieve persoonlijkheid van de Knecht. Omdat

---

⁴⁰ H. Haag, 1985.

⁴¹ De weergave is hoofdzakelijk ontleend aan het artikel uit 2010.

de Knecht geen persoon is, maar een personificatie kan hij geschilderd worden als opnieuw levend na de dood. Als een personificatie rijst hij uit het stof (de opstandingsverwachting in het OT is van later datum). Daarom betekent Jes.53 dat de kinderen van moeder Sion een toekomstige glorie zullen ervaren.

Tot zover de weergave van het voorstel van Berges. Er zitten veel kanten aan deze benadering en wij kunnen hier slechts beknopt op ingaan.

a. De figuur van een Deutero-Jesaja is verdwenen en daarvoor in de plaats is een groep gekomen.⁴² De datering van Deutero-Jesaja is echter gebleven: iemand in de tijd van de ballingschap, en in dit geval een groep die ook teruggekeerd is. In Inl. art. 2 ‘Ontstaan Jesaja’ is de vanzelfsprekendheid van deze datering echter besproken en is gesteld dat deze hoofdstukken uit de tijd van de (eerste) profeet Jesaja stammen. Een wijziging in datering heeft grote consequenties voor de uitleg.

b. Berges beschouwt de inhoud van Jes.40-53 als een literaire vormgeving van ervaringen en verwachtingen. Hier rijst de vraag of de uitspraken niet méér zijn: ook goddelijke openbaring over zaken die de eigen ervaringen en verwachtingen overstijgen. Het karakter van profetie is hier in het geding. Wie zoveel mogelijk opgedane ervaringen als bron van uitspraken ziet, komt tot andere conclusies dan wie uitgaat van een goddelijke openbaring, al sluit die wel vaak aan bij opgedane ervaringen.

c. Een argument voor een personificatie is dat de opstandingsverwachting pas van later datum is. Dit is echter een twijfelachtig standpunt: in Jes.25:7 en 26:19 is deze aanwezig, vgl. ook Eze.37:1-14 en Dan.12:2.⁴³

d. Er is veel voor te zeggen dat er een samenhang is tussen de gedichten en de omringende tekst, maar de klassieke uitleg dat de Knecht zijn werk doet ten behoeve van Israël, betreft ook de context erbij, al is het op een andere manier. Aan Berges kan de vraag gesteld worden of hij voldoende recht doet aan het onderscheid tussen de gedichten en de omringende tekst.

e. Het gangbare onderscheid tussen de afwisseling van het enkelvoud en het meervoud wordt door Berges gerelativeerd. De door hem genoemde teksten kunnen echter ook anders uitgelegd worden, zoals gewoonlijk gebeurt.

f. Het is een interessante gedachte om de Knecht als een personificatie te zien. Tot op zekere hoogte wordt er in de uitleg al lang rekening gehouden met ideële aspecten in de beschrijving, die verder realistisch is: de beschrijving kan beeldspraak bevatten. De vraag rijst dan wel hoeveel aanleiding er is om slechts te denken aan een personificatie, een poëtische beschrijving van eigen ervaringen en verwachtingen. Is er aanleiding dit ook bij allerlei andere uitspraken in het boek Jesaja te doen: de nakomeling uit het huis van David (9:5-6;

---

⁴² Er zijn veel vragen te stellen over het nieuwe voorstel: waarom zijn het de vroegere tempelzangers die als auteurs voorgesteld worden? Hoe kan een schrijverscollectief gedurende enige decennia een lange en homogene tekst produceren met een zeer kunstige structuur? Is daar toch niet een leidinggevende voor verantwoordelijk? De belangrijkste vraag is hoe het werk van deze groep organisch verbonden kon worden met het werk van een vroegere profeet Jesaja die geen aantoonbare connecties had met de tempelzangers. De uiteindelijke eenheid van het boek Jesaja wijst in een andere richting dan de gegeven reconstructie. Waarom en met welk gezag voegden latere schrijvers hun eigen teksten en inzichten toe?

⁴³ Uiteraard kunnen deze passages later gedateerd worden, o.a. vanwege deze inhoud, maar dan dreigt het gevaar van een cirkelredenering. Zie voor een vroeg getuigenis van het voortleven na de dood (nog niet gelijk aan opstanding uit de dood, maar wel ermee verwant) en een gericht na de dood *SBOT* 6, Excurs 8, ‘Leven na de dood’ en *SBOT* 8, Excurs 7, ‘Vergelding’, par. 3-6.

11:1-5) en de boodschapper op wie de Geest rust (61:1)? De geschiedenis van de uitleg in jodendom en christendom wijst in de richting van een reële Verlosser in de toekomst.

g. Er worden enige argumenten aangebracht om Jes.53 ook collectief op te vatten. De genoemde verschijnselen kunnen echter ook anders – op de klassieke manier – uitgelegd worden. Vooral rijst de vraag naar enige niet besproken aspecten van dit hoofdstuk. Dat geldt vooral de plaatsvervanging in vers 5. Dit is moeilijk in overeenstemming te brengen met de erkenning van de teruggekeerde zangers door de Judeeërs. Werden de zangers als een lam ter slachting geleid (vs.7)? Waren zij in hun dood bij de rijken (vs.9)? Hoe hebben zij zichzelf tot een slachtoffer gesteld, wat iets anders is dan slachtoffer zijn (vs.10)? Hoe hebben zij de zonden van anderen gedragen (vs.11-12)?

Op basis van deze overwegingen blijven wij voorkeur houden voor de eerder gegeven individuele uitleg van Jes.53, waarbij de Knecht (Messias) tevens vertegenwoordiger is van zijn volk.

9. Jezus als Knecht

Heeft Jezus zichzelf gezien als Messias? Heeft Hij zich beroepen op Jes. 53? In het Duitse taalgebied werd dit door geleerden als R. Bultmann en G. Bornkamm ontkend. Diverse uitspraken in het NT zouden een latere interpretatie van de vroegchristelijke gemeente zijn en geen authentieke uitspraken van Jezus. Daar tegenover heeft H.W. Wolff vanaf 1942 met kracht verdedigd, dat Jezus met de Schriften geleefd heeft en in Jes.53 zijn lijdensweg getekend heeft gezien. In Jezus vindt het gedicht van de lijdende knecht zijn beslissende vervulling.

Het NT bevat veel verwijzingen naar de behandelde passages uit Jesaja. Johannes de Doper lijkt met de verwijzing naar het lam van God aan te sluiten op Jes.53:4,7 (Joh.1:29). Bij de doop van Jezus proclameert de hemelse stem: ‘Deze is mijn Zoon, de geliefde, in wie Ik mijn welbehagen heb’ (Mat. 3:17 // Mar.1:11 // Luc.3:22). De woorden herinneren naast Ps.2 vooral aan de Knecht in Jes.42. Christus maakt in Mat.20:28 // Mar.10:45 (‘... om zijn leven te geven als losprijs voor velen’) een duidelijke toespeling op Jes.53:5,10; in Luc.22:37 (‘Hij is onder de misdadigers gerekend’) citeert Hij Jes.53:12.

De verwijzing naar het door lijden ingaan in heerlijkheid (Luc.18:31-33; 24:26) kan berusten op Jes.53 in het algemeen. De genezing van de schoonmoeder van Petrus wordt geïllustreerd met Jes.53:4 (Mat.8:14-17) en andere genezingen met Jes.42:1-4 (Mat.12:15-21). Het ongeloof van het volk in Jezus wordt toegelicht met een citaat van Jes.53:1 (Joh.12:37-38).⁴⁴

V. de Leeuw heeft in zijn proefschrift de Ebed Jahweh-prophetieën onderzocht. Hij schrijft dat een vergelijking tussen Jes.53 en het NT hier en daar verschillen aantoonde. Als voorbeeld gelden de melaatsheid van de knecht, de beschrijving van zijn dood, het ontbreken van de verrijzenis en vooral het zien van zaad/nageslacht. Deze verschillen zijn volgens hem echter te verklaren. De realiteit van de dood moet aanvaard worden, maar het zien van zaad moet vanwege het parallelisme overdrachtelijk verstaan worden. Na zijn dood zal de knecht nog de zegeningen van de levenden ontvangen. Daarmee wordt in bedekte termen gezegd, dat hij zal leven. Dat de verrijzenis niet expliciet genoemd wordt, mag tenslotte niet hinderen, aangezien geen enkele profetie alle hoofdmomenten uit het leven van Jezus bevat.⁴⁵

De Leeuw heeft het hier over vers 10. De SV luidt hier: ‘Als zijn ziel zich tot een schuldoffer gesteld zal hebben, zo zal Hij zaad zien, Hij zal de dagen verlengen’. De NBG-vertaling geeft

⁴⁴ Vgl. ook Hand.13:47; Rom.4:25; 1Kor.15:3; 2Kor.5:21; Heb.9:28; 1Pet.1:19; 2:24; 3:18, en de Excurs ‘Wie is Jezus Christus’, *SBNT* 1, 194,201.

⁴⁵ De Leeuw, 330.

de laatste woorden weer met ‘en een lang leven hebben’. Wordt hier de opstanding bedoeld of niet? Op zijn minst wordt die mogelijkheid opengelaten. Zoals vaak met profetieën het geval is, is pas vanuit de vervulling de verklaring mogelijk. De HSV vertaalt het volgende vers ‘Om de moeitevolle inspanning van Zijn ziel zal Hij het zien, Hij zal verzadigd worden’ en voegt er in een noot aan toe: ‘Volgens een van de Dode Zeerollen en de Septuaginta: het licht’.⁴⁶

De Leeuw (die de Dode Zeerollen nog niet kende) vervolgt met te zeggen: ‘Wat de hoofdmomenten uit het leven van Jesus betreft, zijn wij al uiterst verwonderd, dat zij in deze profetie in een zo groot aantal voorkomen’. Hij noemt dan onder andere het onschuldig en plaatsvervangend lijden tot de dood toe, en de verheerlijking als beloning voor dat lijden. ‘Er is geen enkele oudtestamentische profetie, die zo uitvoerig zoveel voorname aspecten van Jesus’ levenstaak vermeldt. Evenmin is er een andere profetische tekst te vinden, die ons zo concreet en zo nauwkeurig het beeld van Christus voor ogen houdt. Daarom kan men deze tekst met recht christologisch noemen.’

Christus heeft over zijn taak gesproken, niet zozeer omdat Hij de Schriften kende en deze wilde vervullen, maar veeleer omdat Hij zich ervan bewust was dat Hij de wil van de Vader moest doen. Dat betreft ook Jes.53. ‘De in verschillende opzichten vage elementen heeft Hij zeer concreet verwezenlijkt, concreter zelfs dan de profeet het kon verwoorden.’

Wanneer wij na lezing van het lijdensverhaal van de vier evangelisten de diepere zin van de teksten over de Knecht des Heren trachten te ontdekken, ‘kunnen we zonder overdrijving zeggen dat in deze perikopen de vijfde evangelist aan het woord is’.⁴⁷

Al zijn er uitleggers die deze woorden van De Leeuw te stellig vinden, in meer recente tijd heeft echter ook N.T. Wright bepleit dat Jezus zichzelf identificeerde met de Knecht.⁴⁸

Literatuur

Ádna, J., ‘The Servant of Isaiah 53 as Triumphant and Interceding Messiah: The Reception of Isaiah 52:13-53:12 in the Targum of Isaiah with Special Attention to the Concept of the Messiah’, in Janowski en Stuhlmacher, 2004, 189-224.

Baron, D., *Commentary on Zechariah: His Visions and Prophecies*. 1918; repr. Grand Rapids: Kregel, 1988.

Baron, D., *The Servant of Jehovah: The Sufferings of the Messiah and the Glory that should follow. An Exposition of Isaiah LIII*. London: Marshall, Morgan & Scott, 1922, 1954³.

Berges, U., *Jesaja 40-48*. HThKAT. Freiburg: Herder, 2008.

Berges, U., ‘The Literary Construction of the Servant in Isaiah 40-55’, *Scandinavian Journal of the OT* 24 (2010) 28-38.

Chisholm, R.B., ‘The Christological Fulfillment of Isaiah’s Servant Songs’, *BibSac* 163 (2006) 387-404.

Costa, I. da, *Bijbellezingen*. Deel 2, Amsterdam, z.j. (postuum gepubliceerd, na 1860).

Dalman, G.H., *Der leidende und sterbende Messias der Synagoge im ersten nachchristlichen Jahrtausend*. Berlin, 1888.

Delitzsch, F., *Jesaja*, 1866. Eng. vert. *Biblical Commentary*, vol. 7. Repr. Grand Rapids: Eerdmans, 1974.

Gesenius, W., *Der Prophet Jesaja*, III. Leipzig, 1821.

---

⁴⁶ In feite zijn er drie handschriften in Qumran die deze lezing hebben. De NBV vertaalt daarom ‘zag hij het licht’. ‘Het aanschouwen van het licht is daarom hetzelfde als bevrijd zijn van de seol (Ps.56:14; Job 33:28-30) en als het vertoeven te midden van de levenden (Job 3:20),’ aldus De Leeuw, 251-252.

⁴⁷ De Leeuw, 330-331.

⁴⁸ Wright, 588-591. Dit gebeurt in tegenstelling tot veel nieuwtestamentici die menen dat de verbinding met Jes.53 grotendeels ontstaan is vanuit de worsteling van de eerste christenen om te verstaan wat de betekenis was van het lijden en sterven van Jezus ‘volgens de Schriften’ (Luc.24:27,32,45).

- Greef, W. de., *Carl A.F. Schwarz*. Leiden: Groen, 1990.
- Haag, H., *Der Gottesknecht bei Deuterojesaja*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985.
- Hengel, M. (met D.P. Bailey), 'The Effective History of Isaiah 53 in the Pre-Christian Period', in Janowski en Stuhlmacher, 2004, 75-146.
- Hengstenberg, E.W., *Christology of the Old Testament*. Eng. vert. 1854; repr. McLean: MacDonald, z.j. (ca. 1980).
- Janowski, B., Stuhlmacher, P. (ed.), *The Suffering Servant: Isaiah 53 in Jewish and Christian Sources*. Grand Rapids: Eerdmans, 2004.
- Jeremias, J., 'Zum Problem der Deutung von Jes. 53 im palästinischen Spätjudentum' in *Aux sources de la tradition chrétienne, Mélanges M. Goguel* (Neuchatel, 1950) 113-119.
- Kruger, H.A.J., 'Isaiah 61:1-3 (4-9) 10. Transferor of privileges, an "identikit" of the servant of the Lord?' *HTS Theological Studies* 58 (2002) 1555-1576.
- Lapide, P., *Geen nieuw gebod: een joodse visie op de evangeliën*. Ned. vert., Baarn: Ten Have, 1984.
- Leeuw, V. de, *De Ebed Jahweh-profetieën: historisch-kritisch onderzoek naar hun ontstaan en hun betekenis*. Assen: Van Gorcum, 1956.
- Motyer, J.A., *The Prophecy of Isaiah. An Introduction and Commentary*. Downers Grove: IVP Academic, 1993.
- Neubauer, Ad., Driver, S.R., *The Fifty-Third Chapter of Isaiah according to the Jewish interpreters*. 2 volumes, 1876-1877. Repr. New York: KTAV, 1969.
- North, Chr. R., *The Suffering Servant in Deutero-Isaiah: An Historical and Critical Study*. London: Geoffrey Cumberlege, 1948, 1956².
- Oswalt, J.N., *The Book of Isaiah*, Chapters 1-39. Grand Rapids: Eerdmans 1986; *Chapters 40-66*, 1998.
- Ouweneel, W.J., 'De messiaanse Ebed-Jahweh van Jesaja 53', in A.G. Knevel en M.J. Paul (red.), *Verkenningen in de oudtestamentische messiasverwachting* (Kampen: Kok Voorhoeve, 1995) 94-112.
- Paul, M.J., 'De lijdende knecht', in A.G. Knevel en M.J. Paul (red.), *Verkenningen in Jesaja* (Kampen: Kok Voorhoeve, 1991) 129-142.
- Rosenberg, A.J., *Isaiah*, volume 2. Art Scroll. New York: Judaica Press, 1989.
- Rowley, H.H., *The Servant of the Lord and Other Essays on the Old Testament*, London: Lutterworth, 1952. Rev. ed. Oxford: Blackwell, 1965².
- Rydelnik, M., *The Messianic Hope. Is the Hebrew Bible Really Messianic?* Nashville: B&H Publishing Group, 2010.
- Schelhaas, J., *De Lijdende Knecht des HEEREN (Het Ebed-Jahwe-Probleem)*. Groningen: T. Wever, 1933.
- Schenker, A., *Knecht und Lamm Gottes (Jesaja 53). Übernahme van Schuld im Horizont der Gottesknechtlieder*. Stuttgarter Bibelstudien 190. Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 2001.
- Schoeps, H.J., *Jüdisch-christliches Religionsgespräch in 19 Jahrhunderten: Geschichte einer theologischen Auseinandersetzung*. Berlin: Vortrup, 1937.
- Smith, G.V., *Isaiah 40-66*. NAC. Nashville: Holman and Broadman, 2009.
- Strack, H.L. und Stemberger, G., *Einleitung in Talmud und Midrasch*. München: Beck, 1982.
- Walton, J.H., 'The Imagery of the Substitute King Ritual in Isaiah's Fourth Servant Song', *JBL* 122 (2003) 734-743.
- Wilde, W.J. de, *De messiaanse opvattingen der middeleeuwse exegeten Rasji, Aben Ezra en Kimchi, vooral volgens hun commentaren op Jesaja*. Wageningen: Veenman, 1929.
- Williams, J., *Maccabean Martyr Traditions in Paul's Theology of Atonement: Did Martyr Theology Shape Paul's Conception of Jesus's Death?* Wipf & Stock, 2010.

Wolff, H.W., *Jesaja 53 im Urchristentum*. Berlin, 1942, 1952³. Giessen: Brunnen Verlag, 1984.

Wright, N.T., *Jesus and the Victory of God*. Christian Origins and the Question of God, vol. 2. London: SPCK, 1996.